

УДК 37.015.31:172:373.8:353.1

DOI <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-69.5>

Богомолова Н. М.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ РИС ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Події та зміни, які відбуваються у сучасному світі ставлять під загрозу існування традиційної моделі громадянства та визначають необхідність формування нового типу громадянина. В Україні реформування освіти пов'язано з вихованням особистості, відповідальної за власний свідомий вибір. Розвиток цього напрямку сучасної педагогічної науки обумовлено демократизацією суспільного життя, поважним відношенням до особистості, захистом гідності й прав кожної людини.

У статті здійснено аналіз сучасних наукових підходів з проблеми формування рис громадянськості у старшокласників. Визначено, що поняття «громадянськість» є предметом досліджень в рамках різних наук (філософії, політології, психології, педагогіки, правознавства, соціології). Встановлено, що погляди науковців щодо формування громадянськості різняться і оформлюються у термінах: властивості, якості, риси та цінності. Доведено, що громадянськість є важливим предметом дослідження у педагогіці, тому що є потреба виховання гідного громадянина держави та патріота.

Автором громадянськість розглядається як інтегративна системна властивість особистості, що характеризується сформованими суспільно значущими громадянськими якостями суб'єкта у формі сукупності відповідних особистісних рис, набутих ним в процесі інтеріоризації шляхом зовнішніх стосунків впродовж життєдіяльності, самоактуалізації та самореалізації у внутрішню ціннісно-нормативну поведінку.

Особистість у контексті досліджуваної проблеми розглядається через підготовку до життя у правовій, соціальній державі з розвиненим громадянським суспільством.

На підставі аналізу наукових досліджень обгрунтовано, що юнацький вік, який перепадає на час навчання у старшій школі, є сприятливим для формування рис громадянськості, оскільки є періодом інтенсивного формування особистості, трансформації мотивації, ціннісних орієнтацій та формування громадянської позиції.

Ключові слова: громадянин, громадянськість, громадянське виховання, держава, особистість, риси громадянськості, старшокласник.

Події та зміни, що мають місце в Європі і світі, глобальні загрози і відсутність безпеки, міграція населення, недовіра до традиційних політичних інститутів, форм правління і політичних лідерів, ставлять під загрозу існування традиційної моделі громадянства та визначають необхідність формування нового типу громадянина: не лише освіченого, але й активного, здатного зробити свій внесок у життя суспільства, країни, всього світу та взяти на себе більше відповідальності.

Головною метою консолідації нації є збереження загальнонаціональної єдності та поглиблення загальнонаціонального діалогу з метою збереження територіальної цілісності України. Саме в цьому полягає сенс державної політики в сфері освіти. Тому реформування освітянської галузі базується на такій фундаментальній zasadі, пов'язаній з вихованням особистості державницького типу, який притаманна громадянська відповідальність за власний свідомий суспільний вибір.

Розвиток цього напрямку сучасної педагогічної науки й освітньої практики обумовлено самою суттю процесів демократизації й гуманізації суспільного життя, прагненням створити суспільство, у якому культивується поважне відношення до особистості, захист гідності й прав кожної людини.

Досліджуючи різні аспекти громадянськості, науковці розглядають цей феномен з різних підходів: особистісно-орієнтованого (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська), технологічного (О. Дубасенюк, І. Зязюн, А. Капська, М. Кларін, С. Сисова), діяльнісного (К. Альбуханова-Славська, В. Семиченко), аксіологічного (Б. Брагусь, М. Горлач, І. Жерносек).

Психолого-педагогічні аспекти виховання громадянських цінностей, які передбачають формування змін у свідомості, пов'язаних з почуттям громадянства, присвячені праці Н. Косаревої, Л. Крицької, К. Чорної та інших учених; професійно-педагогічний аспект формування громадянських цінностей досліджувався І. Вдовичиним, Ю. Завалевським, Н. Ржевською, Л. Рубашевською, М. Рудь та іншими науковцями.

Соціокультурний контекст формування громадянських цінностей старшокласників висвітлений у працях Г. Васківської, І. Жерносека, І. Єрмакова, М. Іванової, О. Киричука, Н. Лавриненко, С. Максимюк, С. Нартової-Бочеве, Л. Сохань та інших дослідників.

Поняття громадянськості розглядається у широкому колі наук, актуалізуючи наукові дослідження у різних галузях. Аналіз літератури з проблеми дослідження дав нам підстави стверджувати, що ряд науковців намагаються надати громадянськості універсальних характеристик, позбавляючи її національного змісту, етнічних і соціокультурних позапросторових обмежень, зорієнтованих на всезагальність і вселюдськість. Громадянськість при цьому розглядають як сукупність поглядів і переконань, що передбачає високий ступінь незалежності і свободи думок індивідуума щодо суспільства, інших людей і активне соціальне життя в конкретному соціумі.

Проте подальшого розроблення потребують розгляд цього феномену як інтегративної системної властивості особистості, що характеризується сформованими суспільно значущими громадянськими якостями суб'єкта у формі сукупності відповідних особистісних рис.

Метою статті є аналіз сучасних наукових підходів з проблеми формування рис громадянськості у старшокласників.

Громадянин – це людина, яка ідентифікує себе з певною країною, що породжує в неї певні духовно-моральні почуття щодо встановлених в ній порядків, її історії й культури, а також наділена відповідним юридичним статусом. Набуваючи статусу *громадянина* конкретної держави (громадянського стану), людина стає суб'єктом політико-правових відносин – отримує встановлені у цій державі права, покладає на себе певні обов'язки перед нею, набуває можливості брати участь у житті громади та впливати на прийняття рішень [12].

Поняття «громадянськість» увібрало в себе багатоманітні аспекти, що стають предметом розгляду різних наук – філософії, політології, психології, педагогіки, правознавства, соціології у різних його аспектах.

Сучасна філософська думка розглядає громадянськість як особливу характеристику особистості, усвідомлення нею суспільного обов'язку, відповідальності. Дослідники наголошують на необхідності виховання свідомих, соціально активних громадян (В. Андрущенко, Л. Архангельський, В. Кремень, Л. Сохань, В. Шинкарук, Є. Шинкарук та інші).

Також наголос робиться на морально-етичному стані громадянськості, на наблизенні свідомості суспільства до розуміння таких життєво важливих ідеалів, як відповідальність, гідність, гуманність, совість тощо (Л. Беляєва, Е. Ільєнков, А. Титаренко).

Політологи підкреслюють важливість та неоднозначність таких характеристик громадянськості, як здатність та готовність відчувати себе громадянином (С. Рябов), усвідомлення належності до конкретної країни (Д. Арабаджієв).

Соціологи наголошують на тому, що громадянськість виражає зв'язок між конкретним громадянином держави й особистістю як суб'єктом суспільних відносин і діяльності (Д. Акімов, А. Білоус, В. Судаков та інші).

Психологи пов'язують громадянськість із процесами виховання і самовиховання особистості, її потребою до саморозвитку (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук, В. Поплужний та інші вчені), виокремлюють громадянські якості особистості (Б. Ананьєв, І. Бех, Д. Фельдштейн, П. Чамата та інші).

Інші науковці зазначають, що громадянськість – це фундаментальна, інтегративна, моральна якість, світоглядно-психологічна характеристика особистості, яка виявляється в інтелектуальній, емоційно-ціннісній, діяльнісній сферах та цілеспрямовано формується у процесі громадянського виховання (Р. Арцишевський, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, Л. Рехтета, А. Розенберг, К. Чорна та інші).

О. Сухомлинська вважає громадянськість політичною соціально-психологічною якістю, яка властива для поведінки індивіда та характеризується усвідомленням себе повноправним громадянином країни з політично зрілою свідомістю, розвинутим почуттям патріотизму і не лише співпричетністю до долі своєї країни і свого народу, а й відповідно організованою діяльністю [16].

У сучасних дослідженнях також зустрічаємо інші визначення «громадянськості»:

– усвідомлення прав і обов'язків щодо держави, суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище (С. Гончаренко) [7];

– зовнішня і внутрішня сторони структури особистості, які не просто взаємопов'язані, а є продовженням одна одної, оскільки внутрішня суть громадянськості особистості спонукає до прояву громадянських якостей у зовнішній формі: вчинках, діяльності, взаємовідносинах, а зовнішня форма прояву посилює внутрішню сутність громадянськості, актуалізує прояв громадянської позиції чи закріплює її (Ю. Завалевський) [8];

– готовність і здатність людини до активної участі у справах суспільства й держави (В. Горбатенко) [5];

– готовність людини реалізувати свої права та обов'язки перед суспільством і державою за свої вчинки (О. Пометун) [14].

Науковець П. Ігнатенко розкриває зміст поняття громадянськість як цілісне особистісне інтегроване психологічне утворення, що передбачає формування в особистості низки важливих стійких рис і вищих особистісних почуттів (любов до Батьківщини-України; готовність самовіддано працювати для її розквіту й процвітання і для максимального задоволення своїх матеріальних та духовних потреб, захищати її, підносити міжнародний авторитет; висока правосвідомість, сформована потреба дотримуватися правових норм і законів держави; досконале знання державної мови й постійна турбота про піднесення її престижу і функціонування в усіх сферах суспільного життя та побуту; повага до історико-культурних і державотворчих традицій українського народу і готовність продовжувати їх; усвідомлення своєї належності до рідного народу; діловитість, почуття господаря своєї землі, піклування про неї, екологію; моральна чистота й висока культура міжнаціонального спілкування та ін. [9, с. 23].

М. Рудь розглядає громадянськість як інтегративну єдність якостей і властивостей особистості, що визначають її соціальну спрямованість, готовність до досягнення особистих соціально-значимих інтересів, цілей відповідно до наявних у суспільстві, державі умов, особистих потреб і можливостей, прийнятих моральних норм [15]; О. Кошолоп – як інтегрований комплекс якостей особистості, що визначають її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально-значущої та індивідуально-необхідної мети у відповідності з наявними в суспільстві можливостями і дотриманням існуючих морально-правових норм [10, с. 9].

Громадянськість як складну соціокультурну проблему визначає О. Шапаренко, яка зауважує, що багатомірність цього феномена та різноманітність її інтерпретацій і тлумачень, обумовлюють необхідність звернення до цього поняття з принципово нових позицій у контексті соціально-філософського знання, а саме має розглядатися як така життєва позиція людини, яка включає в себе любов до Батьківщини, національну самосвідомість, гідність, громадянську активність, законослухняність, а також такі актуальні в сучасному світі характеристики людини, як толерантність, критичне мислення, здатність ідентифікувати себе з певною країною і одночасно відчувати себе повноправним громадянином планети Земля [17, с. 5, 7–8].

Погляд на громадянськість як на «абсолютні якості, риси індивіда» знаходимо у дослідженнях Н. Дерев'яно та В. Костів, які розглядають її через формування громадянської культури особистості та визначають як «інтегральну системну властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих інтегративних громадянських якостей, генетично заданих і соціально набутих у результаті функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції громадянської поведінки і зовнішніх громадянських ставлень особи в процесі її життєдіяльності та самореалізації» [7, с. 40, 272].

Досліджуючи формування рис громадянськості у старшокласників, Ю. Олексін визначає «*риси громадянськості*» як властивості характеру особистості, які сформувались у процесі діяльності шляхом інтеріоризації людиною громадянських цінностей суспільства й проявляються у вчинках і поведінці людини [13, с. 17].

Отже, можна стверджувати, що поняття «громадянськість» найбільше дотичне до предметного психолого-педагогічного комплексу, який стосується, з одного боку, своєрідної локалізації цієї властивості у психіці суб'єкта, а з іншого – виховання гідного громадянина держави, патріота.

За останнє десятиріччя актуалізувались пошуки вітчизняних дослідників у галузі зарубіжної теорії і практики, зокрема розглядалися проблеми виховання громадянськості у Франції, Західній Європі, Великій Британії, США, Канаді та інш.

Наприклад, О. Бажановська доводить, що головною особливістю виховання громадянськості учнів середньої школи у Франції є формування їх базових громадянських якостей, що ґрунтуються на міжкультурному й міждисциплінарному підходах та вміщує взаємодію різноманітних виховних інститутів (сім'я, школа, мас-медіа, церква, громадські організації і т. ін.); спирається на школу; ґрунтується на досвіді міжнародних організацій (Рада Європи, ЮНЕСКО, Європейський Союз), які дійшли спільної думки у вихованні демократії, миру, поваги до прав людини [2, с. 12].

Дослідниця О. Алексеева розглядає громадянськість як педагогічну діяльність, в процесі якої здійснюється спеціалізована, систематична підготовка громадян нового типу – мобільних, творчих, підприємливих, демократичних, відповідальних як за долю європейського континенту, так і людства загалом. Особлива увага приділяється вихованню власної гідності учнів та їх здатності поважати інших людей, а також прищепленню молоді почуття суспільного обов'язку й відповідальності [1, с. 4].

Досліджуючи громадянське виховання старшокласників у Великій Британії, М. Гурій зазначає, що британські педагоги розглядають громадянськість як ядро патріотизму і засіб виховання законослухняного громадянина, а громадянознавчу освіту старшокласників вважають однією із найважливіших передумов розвитку сучасного суспільства, що передбачає потребу формування таких рис особистості, як толерантність, активна громадянська позиція, пріоритет загальнолюдських цінностей, повага до закону, прагнення до соціальної гармонії тощо [6, с. 6].

Важливого значення набуває для України вивчення сучасних ефективних технологій виховання громадянина в Канаді, оскільки там, процеси націєтворення ускладнювались міжетнічним протистоянням, проблемами визнання і введення державної двомовності. Так, наприклад, І. В. Василенко доводить, що громадянськість в Канаді розглядається як активність громадян, спрямована на удосконалення суспільства шляхом економічної діяльності, соціального обслуговування, волонтерської роботи; відданість й лояльність до демократичного суспільства та держави; конструктивна критика умов політичного і громадського життя з метою його поліпшення.

Як цілісне особистісне утворення громадянськість виступає у вигляді її складових – громадянських якостей: співробітництво, пильність, дорадча досконалість та повага до закону (політичний аспект); відданість демократичному суспільству, толерантність, пріоритетність права (морально-етичний аспект); громадська активність, автономність, відповідальність та стриманість (аспект самоврядування). В основі аспектів громадянськості лежить почуття власної гідності, правосвідомість, законослухняність, громадянська культура [3, с. 7].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про значний інтерес науковців до досягнень американської педагогіки. Наприклад, досліджуючи громадянське виховання учнівської молоді в середній школі США, Т. Ліхневська визначає його особливості (розвиток індивідуальних здібностей, критичного мислення, відмова від створення наукової теорії виховання, оскільки кожна людина індивідуальна, формування особистості під впливом психоаналітичних та соціальних факторів), основні напрями змісту (формування політичної культури, правосвідомості, культури міжетнічних стосунків, мотивації до праці, усвідомлення моральних цінностей, забезпечення розуміння свободи) та тенденції його розвитку (посилення контролю з боку держави, прагнення до централізації під час розробки програм, розширення громадянського виховання шляхом введення нових технологічних курсів, посилення освітньої функції та встановлення тісного зв'язку із суспільними організаціями) [11, с. 11].

Узагальнюючи погляди та підходи сучасних науковців щодо проблеми громадянськості можемо стверджувати, що розвиток педагогічної думки пов'язаний з трансформацією цього базового поняття, яке, в свою чергу, обумовлене соціально-економічними змінами й культурними здобутками.

У нашому дослідженні ми розглядаємо *громадянськість* як інтегративну системну властивість особистості, що характеризується сформованими суспільно значущими громадянськими якостями суб'єкта у формі сукупності відповідних особистісних рис, набутих ним в процесі інтеріоризації впродовж життєдіяльності, самоактуалізації та самореалізації у внутрішню ціннісно-нормативну поведінку.

Особистість, яку ми розглядаємо у нашому дослідженні, – старшокласник, процес становлення якого відбувається відповідно реаліям сучасного суспільства. У контексті досліджуваної проблеми – це підготовка до життя у правовій, соціальній державі з розвиненим громадянським суспільством.

Науковці приділяють чимало уваги, досліджуючи особливості формування особистості саме в період ранньої юності під час навчання у старшій школі. Наприклад, у дослідженнях А. Аніщенко йдеться про соціалізацію юнацтва в умовах територіальної громади, А. Асманов розглядає психолого-педагогічні засади патріотичного виховання старшокласників М. Уйсімбаєва досліджує виховання соціальної активності старшокласників у проєктній діяльності; Т. Швець – громадянську соціалізацію старшокласників у позакласній діяльності загальноосвітнього навчального закладу, Ю. Завалевський – формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів та інше.

На основі проведених досліджень Ю. Олексін доводить, що значна роль у формуванні рис громадянськості належить саме старшій школі, яка розширює знання учнів про процеси та явища суспільного життя, права людини, сприяє формуванню громадянської позиції людини, її соціально-політичних орієнтацій. Дослідник стверджує, що на цьому ступені індивідуального розвитку формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну й колективну діяльність [13].

Отже, обрання саме цього вікового періоду для формування рис громадянськості як найсприятливішого, спричиняється його визначальними особливостями.

Висновки. На підставі аналізу сучасних наукових доробок встановлено, що поняття громадянськості у різних його аспектах є предметом дослідження філософії, політології, психології, педагогіки, правознавства, соціології тощо.

Єдиної позиції щодо сутності цього поняття немає, але ми визначили такі спільні риси, щодо змісту громадянськості – це інтегративна якість, яка дає можливість індивіду відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатним; характеристика особистості з державною самоідентифікацією, усвідомлення нею суспільного обов'язку та відповідальності; усвідомлення своїх прав і обов'язків щодо держави; духовно-моральна цінність, соціально-психологічна якість індивіда.

Погляди науковців щодо формування громадянськості різняться і оформлюються у різних термінах: властивості, якості, риси та цінності. Враховуючи, що поняття громадянськості є інтегративним, кожен науковець обирає термінологічний контекст відповідно до завдань свого дослідження.

Актуальними напрямками подальшого розроблення окресленої проблеми є визначення особливостей формування рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону.

Використана література:

1. Алексєєва О. В. Теорія і практика виховання громадянськості в школах Франції у контексті європейської інтеграції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2003. 18 с.
2. Бажановська О. В. Загальнолюдські цінності в контексті громадянського виховання учнів середньої школи у Франції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2004. 20 с.
3. Василенко І. В. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 20 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 373 с.
5. Горбатенко В. П. Громадянська освіта як чинник гуманізації суспільства. *Доба*. 2002. № 3. С. 2–5.
6. Гурій М. О. Громадянське виховання старшокласників у Великій Британії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2008. 20 с.
7. Дерев'яно Н. П., Костів В. І. Формування громадянської культури особистості школяра : навч.-метод. посіб. / за ред. В. І. Костіва. Київ, «Праймдрук», 2011. 352 с.
8. Завалевський Ю. І. Деякі аспекти формування громадянської спрямованості старшокласників у процесі виховної діяльності. *Педагогіка*. 2003. № 3. С. 12–14.
9. Ігнатенко П. Р. Громадянське виховання учнів засобами українського народознавства. *Українське народознавство і проблеми виховання учнів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2-х ч. Івано-Франківськ, 1995. Ч. І. С. 22–24.
10. Кошолоп О. Ф. Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2005. 20 с.
11. Ліхневська Т. А. Громадянське виховання учнівської молоді в середній школі США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2009. 20 с.
12. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник / авт.-упор. Л. Б. Лук'янова, О. В. Аніщенко. Київ; Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2014. 108 с.
13. Олексін Ю. П. Навчання вітчизняної історії як засіб формування рис громадянськості старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2006. 23 с.
14. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. Вип. 23. С. 18–20.

15. Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2002. 20 с.
16. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2 (87). С. 5–13.
17. Шапаренко О. В. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 2008. 25 с.

References:

1. Aleksieieva O. V. Teoriia i praktyka vykhovannia hromadianskosti v shkolakh Frantsii u konteksti yevropeiskoi intehratsii [A theory and practice of education of citizenship in schools of France in the context of European integration] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Kyiv, 2003. 18 s. [in Ukrainian].
2. Bazhanovska O. V. Zahalnoлюдski tsinnosti v konteksti hromadianskoho vykhovannia uchniv serednoi shkoly u Frantsii [Common to all mankind values are in the context of civileducation of students of high school in France] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Luhansk, 2004. 20 s. [in Ukrainian].
3. Vasylenko I. V. Vykhovannia hromadianskosti studentiv zasobamy samovriaduvannia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Kanady [Student citizenship education for self-government students in higher education institutions in Canada] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Kyiv, 2009. 20 s. [in Ukrainian].
4. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv, 1997. 373 s. [in Ukrainian].
5. Horbatenko V. P. Hromadianska osvita yak chynnyk humanizatsii suspilstva [Civil education as factor of humanizing of society]. *Doba*. 2002. № 3. S. 2–5 [in Ukrainian].
6. Hurii M. O. Hromadianske vykhovannia starshoklasnykiv u Velykii Brytanii [The civic education of high school students in the UK] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Drohobych, 2008. 20 s. [in Ukrainian].
7. Derevianko N. P., Kostiv V. I. Formuvannia hromadianskoi kultury osobystosti shkoliara [The formation of civil culture of the individual student] : navch.-metod. posib. / za red. V. I. Kostiva. Kyiv : «Pramdruk», 2011. 352 s. [in Ukrainian].
8. Zavalevskiy Yu. I. Deiaki aspekty formuvannia hromadianskoi spriamovanosti starshoklasnykiv u protsesi vykhovnoi diialnosti [Some aspects of formation of civil orientation of senior pupils in the process of educational activities]. *Pedahohika*. 2003. №3. S. 12–14 [in Ukrainian].
9. Ignatenko P. R. Hromadianske vykhovannia uchniv zasobamy ukraïnskoho narodoznavstva [Civil education of students by means of the Ukrainian Ethnology]. *Ukrainske narodoznavstvo i problemy vykhovannia uchniv* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. : u 2-kh ch. Ivano-Frankivsk, 1995. Ch. I. S. 22–24. [in Ukrainian].
10. Kosholap O. F. Hromadianske vykhovannia starshoklasnykiv u protsesi istoriko-kraieznavchoi diialnosti [Civil education of senior pupils in the process of local history activities] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Kherson, 2005. 20 s. [in Ukrainian].
11. Likhnevskaya T. A. Hromadianske vykhovannia uchnivskoi molodi v serednii shkoli SShA [Civic education for young students in high school USA] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Ternopil, 2009. 20 s. [in Ukrainian].
12. Osvita doroslykh: korotkyi terminolohichnyi slovnyk [Adult education: a short glossary of terms.] / avt.-upor. L. B. Lukianova, O. V. Anishchenko. Kyiv; Nizhyn : PP Lysenko M. M. 108 s. [in Ukrainian].
13. Oleksin Yu. P. Navchannia vitchyznianii istorii yak zasib formuvannia rys hromadianskosti starshoklasnykiv [The teaching of national history as means of formation of the traits of a citizenship of high school seniors] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02. Kyiv, 2006. 23 s. [in Ukrainian].
14. Pometun O. I. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civil competence: a view from the position of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*. 2005. Vyp. 23. S. 18–20 [in Ukrainian].
15. Rud M. V. Formuvannia hromadianskykh yakosteï starshoklasnykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly (v umovakh polikulturnoho rehionu) [The formation of civil qualities of students in educational process of comprehensive schools in the conditions of multicultural region] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Luhansk, 2002. 20 s. [in Ukrainian].
16. Sukhomlynska O. V. Hromadianske vykhovannia i suchasna osvita: vid zdobutoho – do novykh aktsentiv i naholosiv [Civic education and modern education: from made – to new emphases and accents]. *Pedahohika i psykholohiia*. 2015. № 2 (87). S. 5–13 [in Ukrainian].
17. Shaparenko O. V. Formuvannia hromadianskosti v umovakh sotsiokulturnykh transformatsii ukraïnskoho suspilstva [The formation of citizenship in terms of social and cultural transformation of the Ukrainian society] . avtoref. dys. ... kand. filoz. nauk : 09.00.03. Kharkiv, 2008. 25 s. [in Ukrainian].

Bogomolova N. M. The problem formation of citizenship in the higher school students in modern scientific researches

Events and changes that occur in the modern world threaten the existence of the traditional model of citizenship and determine the need to form a new type of citizen. In Ukraine, education reform is associated with the education of the individual responsible for his conscious choice. The development of this direction of modern pedagogical science is due to the democratization of public life, respect for the individual, protection of the dignity and rights of every person.

The article analyzes the modern scientific approaches to the problem of civic education among high school students. It is established that the concept of «citizenship» is the subject of research of various sciences (philosophy, political science, psychology, pedagogy, jurisprudence, sociology). The opinions of scientists on the problem of the formation of citizenship are different and expressed through the concepts: properties, qualities, features and values.

It is proved that citizenship is an important subject of study in pedagogy, because there is a need to educate a worthy citizen of the state and a patriot.

In the article, the author considers citizenship as an integrative system property of a person, which is characterized by formed socially significant civic qualities of a subject in the form of an aggregate of personality traits that are acquired through interiorization and manifest themselves in value-normative behavior.

Personality in the context of the studied problem is considered through preparation for life in a legal, social state with a developed civil society.

On the basis of the analysis of scientific research is reasonable, period of study of young men in high school is favorable for the formation of citizenship, because a personality is formed, the motivation of behavior and values changes, and citizenship is manifested.

Key words: citizen, citizenship, civic education, personality, state, features of citizenship, high school student.